

említenek, már pedig a ma is meglevő nyíláskeret-töredékek legalább két ajtókeretből származnak."

Székelyszentmiklós középkori első temploma tehát a 18. század végére a többszöri javítás után is (legutóbbi egy felirat szerint 1763-ban történt) annyira megrongálódott, hogy az 1789-ben tartott vizitáció "... olly romlodozva s félelmes állapotba találta, melly keserves consequentiakat (következményeket) nyári tempestasoknak (viharaknak) idején hamar okozhatna", ezért meghagyja a vizitáció "a Templomnak minden haladék nélkül való megépítésére szükséges előre való készüléteket..."

Az új, karcsú tornyú templom építésére - most már a falu közepén - a réginek 1763-ban jelzett megjavítása után éppen egy évszázad múlva kerül sor; a mennyezet feliratának emlékeztetője szerint AZ 1862 ÉVBE: KÉSZÜLT: AZ EKKLÉ[SI]A KÖZKÖL[TSÉGÉN].

A falu 19. századi művelődési életének, tanulni vágyó lakóinak ösztönzője, elindítója az 1793-ban itt született *Tiboldi István* volt, aki előbb a nyárádmenti Szentgerice, majd 51 éves korától, 1844-től haláláig (1880) szülőfaluja és a két Kede, s a nyikómenti környező falvak népe szellemének, erkölcsi magatartásának volt maradandó hatású pallérozója. A vidék népe emlékezetében még ma is, halála után 115 évvel, fel-felvillan gazdasági és erkölcsi tanításainak egy-egy sziporkája; s esték hangulatában fel-felcsendül a legismertebb dala: "Szép a Nyikó s a vidéke / Jámbor székely szabad széke", s aztán árad tovább a szülőföldet simogató dalába fogott szó: "Szébb ott még a fűzfaág is, / Mint másutt a gyöngyvirág is." De fakad és árad a szülőföld ihletésű, a megmaradásra figyelmeztető szó ma is, az ide kötődő *Farkas Árpád* költészetének gyöngyszemeiből. (Folytatjuk.)

Dr. GAAL GYÖRGY

UNITÁRIUS ÉPÜLETEK ÉS ÉPÍTKEZÉSEK AZ EGYKORI MAGYAR UTCÁBAN (2. rész)

III.

A Kossuth Lajos utcán tovább haladva az Unitárius Kollégium régi épülete után keskeny kis utca következik. Találóan hívták Szappan[ly] utcai síkátornak, mivel itt lehetett a Főtér felől a legkönnyebben megközelíteni a "Szappanyvárost". Kolozsvárt máig is ny-nyel ejtik az irodalmi szappan szót. A síkátor utóbb beleolvadt a Kurta Szappan[ly] utcába, s a századfordulótól háborítatlanul viseli az unitárius egyház megalapítójának, Dávid Ferencnek a nevét. A síkátoron túl az unitárius templom házszám nélküli tornyos fehér tömbje következik, mintegy összekötő kapocsként a régi és az új kollégiumépületek között. Jóllehet, ma már nem ez az egyetlen kolozsvári unitárius templom, de a város köztudatában már közel kétszáz éve szimbólumként él ez a templom, mely egyben a püspök leggyakoribb szolgálati helye is: típust képvisel.

Dávid Ferenc tevékenysége, az unitarizmus kolozsvári kibontakozása a főtéri templomhoz fűződik. Százötven évi használat után a Habsburg uralom berendezkedésekor 1716 márciusában katonai erőszakkal veszik el ezt a templomot, s az unitáriusok nyolc évtizeden át magánházaknál, imatermekben gyülekezhetnek. Négy állandóbb istentiszteleti hely alakul ki: 1. A lengyel unitáriusok Belső Monostor utca déli során levő háza, melyet Lacovius András lengyel prédikátor 1695-ben hagyott az egyházra. 1784-ben aztán a lengyelek megtanulván magyarul beolvadnak a magyar eklézsiába, s e házat elcserélik; 2. A Belső Közép utcai tanácsházon aluli püspöki ház, mely még 1666-tól az unitáriusoké, építkeznek is rajta. Az új templom építési költségeinek fedezésére kényszerülnek a városnak eladni 1796-ban. Nehány esztendeig "Salamon temploma" néven a város fogadója működik az épületben, majd 1842-ben lebontják, s telkét is felhasználják az új tanácsház építésekor; 3. Pákei János pap Belső Magyar utcai háza, innen rövidesen áttették az imák helyét az iskolává alakított szomszédos Huszár-féle házba; 4. Akáts István csúrje a Külső Magyar utcában. A század második felében már csak a Belső Monostor utcai két imaházat (a lengyelek házat és az ugyancsak a déli soron fekvő sarokházat - melyre emeletet húztak, a földszintjén egyik pap lakott), valamint a Belső Közép utcait használták.

Magától értetődő, hogy ilyen körülmények között az unitáriusok legfőbb vágya egy állandó tágas templom felépítése volt. Erről először 1791. július 10-én tanácskoztak a kollégium auditóriumában tartott eklézsia-gyűlésen Petrichevich Horváth Ferenc főgondnok vezetésével. Már azt is meghatározták, "hogy a templom Magyar utcában a Pap és Cantor házok helyére építtessék, ha csak más fundus nem fog adattatni az országtól vagy eő Felségétől, hogy penig annál tágasabban lehessen az építés, a Füsüs Kováts Mihályné eő Kegyelme háza megvásároltassék..." A bontás csak 1792 májusában kezdődött: a fentebb megjelölt három ház történetét is megőrizte az egyházi levéltár.⁸

A legrégebb a saroktól számított második ház volt az unitáriusoké. Syrmer János szász unitárius pap és felesége, Hints Zsófia 1689-ben cserélte el óvári házat Bányai Ferencnek a Belső Magyar utca északi során Régeni Asztalos János és Imre Deák szomszédságában levő házával, majd ezt 1708-ban kelt végrendeletével az egyházra hagyta, de csak az örökösökkel való hosszas perlekedés után, 1739-ben jutott az egyház birtokába. Többnyire papi lakásként használták. A sarkon levő ház egykor Nagy Mihályé volt, örökösei: Nagy György, Csengeri Istvánné Nagy Zsuzsanna és Nagy Kata 1781-ben adták el az egyházközségnek, attól fogva bérházként vagy kántori szállásként használták. A harmadik házat Füsüs Kováts Györgyné Drézner Máriától hármassal cserével szereztek meg: az 1645-től az egyháznak hagyott és emelettel megbővített, tanári szállásként használt, a Belső Monostor utca északi során levő ún. Pálffi-féle házat 1791-ben eladják, hogy árából megvegyék a Belső Magyar utca északi sorának egyik házat, amellyel hajlandó Füsüs Kováts Györgyné cserélni. Így jutnak az utca északi során egyfelől Senator Bajer László, másfelől az Unitárius Eklézsia szomszédságában lévő házhoz. E teleknek csak egy részét építik be, másik része cintermül szolgál. Végül a Szappan[yl] utca felőli részen Mikó András telkéből vesznek hosszas perlekedés után 1794-ben egy 5 öl

nagyságú területet, melyből 3 ölnyit "a templom díszességéért", 2 ölnyit "a kántor udvara szélesedéséért" igényelnek.

Az így kialakult téglalap alakú majdnem a Hosszú Szappan[y] utcáig nyúló telken az engedélyek megszerzése és Türk Antal kőműves pallér tervének az elfogadása után 1792. július 16-án Lázár István püspök imája kíséretében tették le az alapkövet. Pontosan a torony délnyugati szegletének fundamentumába egy kőláda alakjában: ebbe felírtos öntábla, üvegbe zárt három pergament-lap és az akkori fémpénzek egy-egy darabja került. Az építkezés nagyjából a terveknek megfelelően folyt, kis késéssel, mert 1796 májusa helyett decemberre lett kész. Közben nehézségek merültek fel a megfelelő építőanyag beszerzésében, többször is gyűjtést rendeztek a költségek biztosítására, s mert nem gyűlt be elegendő pénz, az egyházközség sorra eladta ingatlanait, vagyontárgyait. A templomtorony "szarvázatát" már csak egyszerű sátozottként alakítják ki, boldogabb időkre halasztva a delineatio szerinti fedelet. Az egykor ott állott házak pincéit is felhasználva kriptát alakítanak ki a templom alatt, melybe utóbb mintegy félszáz temetés történt. A mesterembereket Türk Antal fogadta fel, egyedül Überlacher Antal ács-pallérral kötöttek külön szerződést. Az alabástrom szószéket Lázár István püspök készítette Türk tervei szerint ismeretlen kőfaragó mesterrel. A toronyba négy harangot húztak fel. Az első három hajós jelkép, fölötté latin nyelvű felirat, s egy-egy bibliai idézet, valamint a megjelölés: "A Kolozsvári Unitaria Ecclesia költségével öntettetett 1796. Me fudit Johannes Andrasovszki. Claudiopoli". A legnagyobb tízmázsás, rajta a "Per varios casus" (Különböző alkalmakkor), a következő ötmázsás, ezen a "Portu meliore quiescam" (Jobb kikötőben megpihenek), a harmadik két és félmázsás "Salva tantum ab alto" (Üdvözet csupán a magasból) felírással. A negyedik harang egy mázsa körüli, s az adományozó neve van rajta: "Suki László 1787", valamint a Suki címer. A harangokat először december 12-én este 6 órakor szólaltatták meg, két nap múlva, december 14-én szentelte fel Lázár István a templomot.

Türk Antal nevéhez már beszercei, erdőcsinádi és marosvásárhelyi református és katolikus templomok tervezése, felépítése fűződött a kolozsvári unitárius megbízatást megelőző időkből. Erre az építkezésre különös gondot fordított, hiszen bemutatkozásnak szánta a városban. A 43,15 m hosszú és 21,25 m széles, 15,70 m magas hajójú 33 méteres toronyfalú észak-déli fekvésű templom "a későbarokk, klasszicista és rokokó irányzatainak valami különös, szokatlan összhangját"-t teremti meg - írja Balogh Jolán.⁹ A templomtest szinte belesimul a homlokzatba, melynek főpárkánya középen ívelt. A hajó és a toronytest közötti átmenetet urnás-volutás ovális ablakokkal díszített félormok biztosítják. A homlokzat három tengelyébe eső ajtókat-ablakokat szalagfonat béléttű vakívek fogják össze. A központi tengely felett az "IN HONOREM SOLIUS DEI MDCCXCVI" (Az egyetlen Isten tiszteletére 1796) felirat. A központi ablak mellvédőrácsa, a főpárkány dór fríze a klasszicizmus hatására utal. A templombelső kialakítása inkább barokkos, de újszerű a protestáns templomok szükségleteinek megfelelő tértagolása: egy széles középső és két keskeny oldalhajót alakított ki, s ezeket a pillérek közé illesztett karzatokkal olyan ügyesen tagolta, hogy két egymást metsző ovális benyomását kelti a belső tér,

s a dupla hevederekkel elválasztott cseh boltozat középső szakasza kupolaszerűen hat. Az akantuszleveles, rózsamotívumos, drapériás szószekek kései rokokó jellegű. A templom végében levő ablak felett egykor fekete táblán aranylő betűk hirdették: "AZ EGYETLEN EGY ISTEN TISZTELETÉRE ÉPÍTTETTE A KOLOZSVÁRI UNITÁRIA EKLÉZSIA 1796".¹⁰

Az egyházközség csak nehezen tudott kilábalni az erejét meghaladó építkezés adósságaiból. Az orgona építésére 1804 áprilisában kötnek szerződést Metz Sámuel berethalmi orgonakészítő mesterrel, aki 1806-ban adja át művét, mely tíz regiszteres; az orgonaszekrényt Posoni György piktor díszíti. Ez az orgona 1928-ig szolgálja a templomot, akkor egy kétmanuálos orgona építésére kötnek szerződést a nagyváradai Szeidl Ferenc céggel. 1930. június 1-én szentelik fel az orgonát, Zsizsmann Rezsó orgonaművész ad koncertet.

A templom alatti vizenyős talaj miatt a boltozaton már 1805-ben repedések mutatkoznak, melyeket Leder Józseffel javíttatnak meg, de az épület tovább romlik, úgyhogy már a boltozat lebontását is latolgatják. Alföldi Antal építésmestert a templom megmentőjének nevezhetjük, mert 1831-ben a keleti és északi oldalon építtetett két-két támpillérrel, valamint nyugat felől a kollégium falának támaszkodó kettős ívvel s más erősítésekkel sikerült újra összefognia a szétfeszülő boltozatot.

Szomorú a harangok sorsa. A kezdeti négyből ma csak a második van meg. 1849-ben a két kisebb harangot az eklézsia ágyuk öntésére áldozta fel. 1860-ban Fekete Pál öntet Andrásovszki Jánossal egy 2 mázsa 88 fontos kis harangot. De ezt is és a legnagyobb harangot is 1917-ben elrekvirálják háborús célra.

A templom előtti teret 1865-ben faragott kővel rakják ki, a réseket forró mésszel töltve fel; már korábban e területet ütköző kövekkel határolták, hogy szekerek ne hajthassanak rá. 1875 júliusában ér ide a gránitköves járda. Már 1869-ben felmerül a torony héjazatának eredeti terv szerinti felemelése, de akkor még nincs elegendő pénz. 1902-ben aztán Pákei Lajos építész két változatot is kidolgoz a torony befedésére. 1908 májusában adják át a mai barokkos hagymakupolás toronytetőt, így a toronygomb 48,50 m magasán van. 1889-1890-ben a templom előterét belső lengőajtókkal határolják el. A bal oldali előtérbe kerül be 1922 júliusában a híres Dávid Ferenc használt kerek kő, majd 1924-ben Lacovius András lengyel pap sírköve is. A Dávid Ferenc-kő hosszas vándorlás után jutott a Torda utca szegletéről erre a megfelelő védett helyre. 1868-tól a templom keleti fala mellett a cinteremben állt, 1884-ben látták el márvány emléktáblával.¹¹ A villanyvilágítást 1930 őszén vezették be a templomba. Azóta csak az 1967-1968-as renoválás volt nagyobb esemény e műemlékké lett épület történetében. (585. sz. műemlék)

A templom telkén az 1869-ben felállított telekkönyv még két épületet vesz nyilvántartásba: egy négyhelyiséges kőházat (Hosszú Szappany utca 2/a sz.) és egy háromhelyiséges kőházat (Hosszú Szappany utca 2/b sz.). Ezek történetébe is betekintést engednek az unitárius levéltári adatok. A templom mögötti sarokház Fejérvári György deák, majd Szóts Andormányi Márton tulajdona volt, ettől 1769-ben vette meg az Unitárius Eklézsia. Már 1770-ben el is adják Takács Székely Andrásnak, akitől Kenyeres Mihály kezére kerül a ház.

Kenyeres örököse Mikó András, vele folyik perlekedés a templomépítéshez szükséges 5 öl földért 1794-ben. Tőle a házat Hints nevű veje, majd annak lánya, Zsuzsanna, Aranyosrákosi Székely Sándor püspök felesége öröklí. Ők huzatnak emeletet a házra. 1876-ban újra az Unitárius Egyházközség vásárolja meg az épületet elismerve özv. Székely Sándorné (1810-1895) életfogytiglani használati jogát. 1882-ben már mint "Kurta Szappany utcai papi ház"-at emlegetik, mely emeletes vályogház alacsony szobákkal, Mózes András pap lakik benne.

1882 végén elhatározzák e ház újjáépítését, hogy megfelelő legyen papi laknak. Hottner Ferdinánd emeletes, Pákei földszintes ház tervét nyújtja be. Czakó Lajos és Hirschfeld Lajos tesznek ajánlatot az elfogadott Pákei-féle terv kivitelezésére. Már Mózes Andrást ki is költöztették, mikor eladóvá válik a templommal szembeni oldalon a Farkas Gergelyné-féle telek, s inkább annak megvételére fordítják a pénzt. 1884 januárjában e ház átalakításáról is határoznak, főleg, hogy elhárítsák a templomot innen fenyegető tűzveszélyt. Az egész házat pléhvel fedetik, a földszinten harangozó lakást és egy bérlakást, az emeleten pedig két bérlakást alakítanak ki. 1938 júliusában eladják a Marosi Gergelyné-féle szántót, s a pénz egy részét az e telken (Brassai utca 2. szám - Dávid Ferenc utca 1. szám) építendő kétemeletes bérházra fordítják. Deák Ferenc tervei szerint Demény Andor vezetésével házilag végzi az egyház az építkezést, 1939 őszére készül el a ma is álló bérház.

A templom telkébe olvasztott Syrmer-telek végében állt a Hosszú Szappany utca 2/b alatti háromlakrészes kőház: Csáki Márton elvált felesége Szöllősi Éva Szappany utca déli során napkeletről Füsüs Kovács György, napnyugatról pedig Szóts Andormányi Mártonnak szomszédságában levő házas telkét 1769-ben vette meg az eklézsia. A templom felépítése előtt a lányok tanító[nő]je lakott e házban, azután harangozó lakásul szolgált. Templom mellett húzódó udvara a Magyar utcáig nyúlt, ott kétféle nyíló tölgyfa kapuja volt. Az épületet az új kollégium építésekor bontották le.

A templomon alul kétablakos, kapualjas, többnyire földszintes polgárházak hosszú sora következett. Kertjük a Szappany utcára ért, idővel arrafele is építettek egy-egy házat, s eladták a telek végét. 1700 körül a templomon aluli harmadik ház volt az utolsó kőépület, a továbbiak fából és vályogból voltak. Kilenc ház és telek alaprajzát az 1899 őszén megkezdett bontás előtt Pákei Lajos rögzítette, a lebontott házak közül néhányról Kelemen Lajos írt cikket.¹² A régi telekkönyv pedig megőrizte e házak pontos leírását, utolsó tulajdonosainak nevét.

A Belső Magyar utca 14. számú ház Bájer László városi szenátoré volt, akinek özvegye és több Bájer-örökös elcseréli ezt Leder József kőműves pallér és felesége, Veisz Anna Szentegyház utcai házával. A csere ellen tiltakozik az eklézsia, mert az épülendő templom és Vass Pál úr háza közötti épület papi lakásnak kellene. Végül 1795-ben egyezsége jutnak Leder Józseffel, aki hajlandó e házat a Belső Monostor utca déli során levő lengyel eklézsia egykori házával elcserélni. Ezen négyhelyes, utcára kétablakos, félköríves kőbélle-sű kapujú és boltozatos kapualjú ház egyik reneszánsz kőajtájának szemöldökkövén e felirat volt olvasható évszám kíséretében:

- Isten hatalmában e ház. Ez istenfélő szász polgár nevét is könnyű megállapítani, mert a felirat alatti bikás címerlap két oldalára a keresztnév (Petrus) és a vezetéknev (Daumen) is oda van vésve. E XVI. századi ajtókeretet az új kollégium nyugati szárnyának földszinti lépcsőfeljárójába falazták be. E ház lett 1796-tól az első papi lak. Ferentzi János volt az első ide költöző lelkész, a "hátsó házat", vagyis az udvar felőli szobát meghagyták Almási Ádámné özvegy papnénak. 1819-ben az eklézsia leltárkönyve így írja le a házat: "lévén abban az utcára egy bolthajtásos ház, abból járnak egy sötét boltban, melyből az ajtó a konyhára nyílik és amely konyhából egy ajtó az udvarra ablakaival kinéző két kisdud szobára vezet". Az elég tágas háznak több bérelőjét ismerjük: 1837-ben báró Intzédi Sámuelné gróf Haller Zsófia, utóbb Sala Elek méltóságos úr, Knausz Antal, 1842-ben Istvándi János kurátor. 1857-ben úgy dönt az egyházközség, hogy mivel az egyik papi feladatkört két felszentelt paptanár látja el, e házat és telket tanári szállásul átadja a vallásközösségnek. 1859-ben renoválják a házat, s Székely Mózes főjegyző költözik bele, aki már 1832 óta tanít a kollégiumban filozófiát, méghozzá hegelianus szellemben. Mivel az abszolutista hatalom nem ismerte el az egyház püspökválasztói jogát, ekkoriban püspökhelyettesként ő is vezeti az egyházat. Halála után Pap Mózes kapja meg a lakást, aki latint és algebrát tanított a kollégiumban, 1862-től egyházi főjegyző is volt. A ház utolsó lakója Boros Sándor kollégiumigazgató, matematika tanár, aki az intézet egyik első hazai egyetemen képzett tanereje, alig pár hónappal élte túl lakóháza lebontását. Az ő idejében a házat igazgatói lakásként kezdték emlegetni.

A papi ház udvarának végén ajtón lehetett átmenni a telek Szappany utcai felén álló kántori házba. Az 1819-es leltárkönyv így írja le ez utóbbit: a "háznak és teleknek tiszteletes kántorunk és leányok tanítója használja szobáit, melynek első háza az utcára vagyon, azután egy konyha, melyből a klasszisba nyílik ajtó. Ezen udvarról vagyon átjárás és ajtó a harangozó telkire is, melyen a templomba közelebb járhatnak." Az unitárius kántornak munkaköréhez tartozott a leányiskolában való tanítás is. Később külön tanítót, tanítónőt is alkalmaztak melléje az osztályok számának megszorodása miatt. Úgy tűnik, hogy a Bájér-féle telek Szappany utcai végét az egyházközség választotta le kántori használatra. Jakab Elek említi, hogy már 1717-től volt unitárius leányiskola, Siménfalvi kántor az általa vezetett iskolával 1797-ben költözött a Szappany utcába. Az épületet 1865-ben bővítették, építették át, június 24-én Ferencz József pap és Kriza János püspök szentelte fel. 1894-ben a leánygyermek szaporodtak és a növekvő tanügyi igények következtében újra bővíteni kellett a leányiskolát: Pákei Lajos tervei szerint két új, tágas tantermet hoznak létre és irodahelyiséget, valószínűleg ez teljesen össze is épül a harangozó lakkal. Ezután a kántornak és a harangozónak is a templom mögötti szögletében jelölik ki a lakását, s a Pákei által 1899-ben a bontás előtt felvett alaprajzon is itt egy két telken elterülő épület látható. Így tehát a század végén közvetlenül a templom mellett, mögött volt az egyházközség legfontosabb tisztségviselőinek a lakása, az egyes udvarok közt ajtók voltak. Az új kollégium építése előtt a

leányiskola telkét is 1898. május 8-án eladják a vallásközönségnek, s 1899-ben megveszik a Hosszú Szappany utca túlsó oldalán levő 13-15. számú telkeket az új leányiskola berendezésére.

A Belső Magyar utca 16. számú telek már 1869-ben külön volt választva a végében levő Hosszú Szappany utca 4. szám alatti házas telektől. Az előbbin egy tíz lakóhelyiségű emeletes kőház állott, a templomról készült régi felvételeken jól látszik kettős francia fedele, a század első évtizedeire utaló stílusa. A földszinten két ablakot egy tágas kapu követett, az emeleten három ablaka volt. A Szappany utcai házban négy egymást követő lakóhelyiséget vettek nyilvántartásba.

A Magyar utca 16. számú házat az 1840-es években Tauffer-féle házként emlegették: e jómódú, Nagyszébenből városunkba költöző örmény kereskedőcsalád János nevet viselő tagjái volt. Itt lakott a forradalom nehéz éveiben, 1847-től 1850-ig az unitárius segédpapi szolgálatot végző Nagy Sándor. Itt volt az 1860-as években Békési József fényképészműterme. Békési eredetileg sapkakészítő iparosként telepedett le Kolozsvárt, a jobb megélhetés érdekében az 1850-es évek elején a Főtér egyik sarokházában nyit műtermet, majd onnan költözik e házba, s itt 1874 körül dolgozik. Nehezen bírta a versenyt Veress Ferencel. Az 1865-ös Kolozsvári Nagy Naptár szerint abban az évben Békésin kívül még négy fényképész működött a városban. A telekkönyv felállításakor, 1869-ben már id. Gajzágó Antal szamosújvári lakosé a ház, s ennek özvegyétől, Dragomán Annától veszi meg az Unitárius Vallásközösség 1894-ben. A ház emeletét rendszeresen bérbe adták. Itt lakik élete utolsó három évében, s itt is hal meg Engel József (1807-1870) orvosdoktor, aki német származása ellenére magyar nyelvészeti kutatásainak köszönhető akadémiái levelező tagságát. 1874-ben Orelli Hugó kereskedő feleségét, Reich Erzsébetet, 1889-ben pedig Müller János szücs özvegyét, Binecz Juliannát kísérik innen a Házsongárdi temetőbe. Alighanem e hölgy egyik őse lehetett az 1763-ban született, s ez utcában lakó naplóíró Binetz István módos unitárius polgár, akinek a templom megnyitásáról és az 1798-as tűzvészről készített feljegyzéseit az "Ellenzék" c. lap 1902. augusztus 26-i számában adták közre.

A Magyar utca 18. számú telken egyetlen ház állott: a frontra egy kétablakos szobája volt, mellette a nyugat felőli részen egy széles dongaboltozatú kapualja, úgyhogy a 16. és 18. sz. kapuja egymás mellé esett. 1869-ben 6 lakóhelyiséget telekkönyveztek, Pákei Lajos lebontás előtti alaprajzán már vagy 9 számlálható, ami arra utal, hogy még hozzáépítettek hátrafelé néhány szobát. E telken nem volt a Szappany utca felől épület, úgyhogy tágas udvara, kertje lehetett. Ez volt a legutolsó, még XVII. századból való kőház a várfalak fele menet: bontásakor egy megrongálódott faragott szemöldökkő került elő, rajta a MEMENTO MORI NON... hiányos felirat, alatta az építető szász polgár neve: Mathias Roth, a harmadik sorban pedig az 1699-es évszám. A feliratot egy nem azonosítható szerszám (mesterségjelvény?) képe osztotta ketté. E ház a XVII. századtól számontartott tekintélyes iparos bágyi Joó családé volt; utolsó sarja, bágyi Joó István (1806-1881) itt élt haláláig. Az Unitárius Kollégium elvégzése után Bécsben szerzett orvosi diplomát, s amikor 1838-ban a kolozsvári Orvosebészeti Tanintézethez nevezték ki, - Szinyei József lexikona szerint - ő volt

az első unitárius Kolozsvárt, kit állami intézetnél alkalmaztak. Természet-, vegy- és növénytant adott elő, 1850-től a fővészkeretnek is az igazgatója lett. Sajtógyűjteményét az Unitárius Kollégiumra hagyta.

A 20. szám alatti, az előzőeknél szélesebb telken három épület is állt. A Magyar utcára néző 10 lakhelyiséggel rendelkező épületnek egy része (nem föltétlenül a frontja) emeletes volt. Az utca felőli két ablakát követte a kapualj. A telekkönyv felvételekor a Szappany utcára (6. sz.) két keskeny épülete ért ki: egy négyhelyiséges a nyugati telekhatár mentén, s egy háromhelyiséges kelet felől, a kettő között szűk udvar húzódott. A lebontási alaprajz szerint a nyugati épületet vagy két helyiséggel megtoldották. 1869-ben a ház tulajdonosa Alsó Zsigmond özvegye, Jánosi Rozália. A régi naptárakból tudjuk, hogy 1845-ben Stancz József kalapos és három szabó lakott itt. Közülük Schwartz Pál és Naiber József fehérnemű szabók a német, Árkosi Lajos a magyar szabócéh tagja volt. 1877-ben Gál Dániel és román neje, Ungur Iustina tulajdona lesz a ház, kiskorú örököseiktől (Iustina, Virginia) veszi meg 1895-ben az egész telket az Unitárius Vallásközösség.

A Belső Magyar utca 22. számú keskeny telkecskén egymás után két ház állott 1869-ben. A 22/a négyhelyiséges, a 22/b kéthelyiséges lehetett, de a század végére teljesen összeépítették őket, úgyhogy a lebontáskor vagy 11 helyiség követte egymást a telek keleti széle mentén. Az utcára csak egy ablaka nyílt, nyugat fele esett a kapualj. Első ismert tulajdonosa Huszka József cipész és neje Horváth Aloisia; tőlük 1878-ban Szilly Alajosné Szilágyi Mária veszi meg, majd 1895 nyarán kerül az Unitárius Vallásközösség tulajdonába. A 24. számú jóval szélesebb telken 1869-ben két épület állott. A főutcára egy négyhelyiséges, a frontra kéttablakos kényelmes ház, a Hosszú Szappany utcára (8. sz.) egy szintén négyhelyiséges, párhuzamos szobákból álló, keskeny kapualjas épület. A századfordulóig a telek nyugati széle mentén még több kis helyiséget toldottak mindkét épülethez. A XIX. század első felében Mátéfi-házként emlegették, 1820-ban Mátéfi Ferenc aranyműves lakik itt. A kissolyosi Mátéfi család Kelemen Lajos szerint a XVIII. században költözött Udvarhely székről Kolozsvárra, tagjai itt városi tisztségviselők, illetve az ötvöscéh mesterei voltak. Az 1795-ben elhunyt ősük, Mátéfi Dániel ötvösjelvényes sírkövét Kelemen Lajos írta le. Mátéfi Dániel különben 1763-ban tett rézmetsző-próbával jutott a céhtagok sorába. Kelemen a Majális és a Petőfi utcák találkozásánál említ egy 1790-es években épült Mátéfi-házat¹³, az is a család egyik ágáé lehetett. A telekkönyv felvételekor ez a 24. számú ház már Kozák Eduárd és néhai neje, Tauffer Aloisia tulajdona, a feleség örököse Tauffer Károly kereskedő, de a férj megváltja a házrészét, s 1891-ben Kazlovszky Edéné Boér Margitnak adja el, akitől 1894-ben jut az Unitárius Vallásközösség tulajdonába. Lebontásáig benne lakott Nagy Gyula (1854-1926), az Unitárius Kollégium első, 1891-ben beiktatott diplomás rajztanára, festőművész.

A 26. számú keskeny telek háza 1869-ben még csak két lakóhelyiséges volt. Utóbb a bontás előtti alaprajz szerint számos kis szobácskát ragasztottak hozzá, a Szappany utca felőli végén is volt külön szám nélkül egy háromhelyiséges épülete. A telek nyugati széle mentén nem is volt boltozatos kapualj, csak egyszerű bejárati kapu. A kis ház tulajdonosa már az 1820-as évektől Ru-

zitska György (1786-1869) volt. Egy Morvaországból származó bécsi muzsikuscsalád sarjaként Bánffy János hívta meg 1810-ben Erdélybe nevelt lányainak zenetanárául. Ezek férjhezmenetele után 1819-ben Kolozsvárra költözött, s felendítette a város zenei életét, az 1819 óta működő "Musikai Egyesület"-hez csatlakozva 1835-ben annak igazgatójául választották. Ezt a zeneiskolát ő szervezte át 1837-ben konzervatóriummá, s haláláig igazgatta. Nemcsak a város legtekintélyesebb muzsikusa és zenetanára volt, hanem eredeti műveket is komponált. Brassai zenei köréhez tartozott. Özvegye, Fuchs Antónia még életében, 1891-ben eladta a házat Pap Ernőnek és feleségének, akiktől 1895 őszén vették meg az unitáriusok.

Az előző telek keleti széle és a következő, 28. sz. alatti telek teljes egészében a Berde Mózes utca területét adta. A 28-as számú ház 1869-ben hatheyliséges volt, s az előző épület tűzfalának támaszkodott, boltozatos kapualja a telek keleti szélére esett. Akkor több más környékbeli házzal együtt a marosújvári Grün Izraelé volt. Tőle vásárolta 1874-ben özvegy Dobokai Károlyné Horváth Borbála és négy gyermeke, majd ezektől 1892 szeptemberében Török Imre (1860-1919) tiszteletbeli városi főorvos és felesége, Biasini Anna, akiktől 1899 júliusában sajátítja ki az egész telket Kolozsvár város közönsége. Az utcanyitás szükségessége ezen a helyen már az 1880-as évek kolozsvári sajtójában felmerült, annál inkább, mert a Hosszú Szappany utcán túl már megvolt a folytatás: Gyermekkert utca. Ugyanis a Belső Magyar utca e során levő 1873-ban alapított Fröbel Gyermekkertnek (óvodának) már a századforduló előtt itt épülete, filegóriás kertje volt. 1891-ben özv. Dobokainé fel is ajánlotta telkét megvételre a városnak utcanyitás céljából. A terv azonban csak akkor vált kivitelezhetővé, amikor sor került itt a nagy építkezésekre, s az unitáriusok legkeletibb telkükből egy részt fel is ajánlottak a városnak. Már 1899 nyarán elhatározta a város, hogy a vallásközösség kérésére az új utcát Berde Mózesről, az unitáriusok nagy alapítványtevőjéről fogják elnevezni.¹⁴ E nevét 1964-ig megőrizte, akkor Frederic Joliot-Curie-ről keresztelték el. A 28-as számú házat 1900 májusában bontották le, de az úttestet csak 1901 őszén adták át a forgalomnak, amikor az új kollégiumépület és a keleti oldalt szegélyező Haller-ház felépült.

A templomtól keletre eső telkek, mint a fentiekből látható, 1895-re mind az Unitárius Vallásközösség tulajdonába jutottak. A telkek összevásárlását hosszas előkészítő munka előzte meg. Az 1880-as években az Unitárius Egyház csak úgy tudja fenntartani iskolája színvonalát, ha államsegélyért folyamodik. Elnyerésének legfőbb feltétele az állami tanterv elfogadása és a berendezés korszerűsítése volt. A végleges szerződést 1890-ben kötötték az állammal, s 1898-ban módosították. Rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az évenkénti 350-400 diák korszerű oktatására-nevelésére a régi kollégiumépület nem alkalmas, az állami ellenőrzésekkor ismételten kifogásolták a berendezést, a zsúfoltságot. Eleinte a régi épületet akarták egy új Szappany utcai szárnyal megtoldani, majd a fronton próbálták terjeszkedni a mai Sora-épület helyén álló házak telkeit felhasználva. Egyik megoldás sem bizonyult kielégítőnek. A Széchenyi téren volt az unitáriusoknak egy Berde Mózes-től hagyományozott telke (20. sz.), erre és a szomszédos kis házak helyére szándékoztak építeni,

de egyes telkek megvétele lehetetlennek bizonyult. Előzetes tájékoztatók után 1894-ben határozták el a templomtól keletre fekvő telkek összevásárlását és az új kollégium e helyre való felépítését. A döntés igen szerencsésnek mondható, mert az eddigi egyházi központ közvetlen szomszédságában egy teljesen új, modern, önálló épület felépítését tette lehetővé. A tervek kidolgozására e kollégium egykori végzettjét, Pákei Lajos városi főmérnököt kéri fel, aki már néhány unitárius templom megtervezésével és a város első, akkoriban modernnek mondható szállodája, a New York (ma Continental) eklektikus vonalaival hívta fel magára a figyelmet. Pákei a kollégiumot is az akkor divatos eklektikus stílusban, olasz reneszánsz és ógörög elemek kombinálásával tervezte. Az épület magasabb szeglet- és középső részeire ókori vázákat s figurális alakokat tervezett, de ezek felállítása anyagi okokból elmaradt. A hatalmas épület Pákei főművének, a város egyik díszének tekinthető.

1899 októberében kezdték a régi épületek bontását, s 1901 szeptemberében adta át a kész épületet Reményik Károly építkezési fővállalkozó. Az új épület 4365 négyzetmétert foglal el, Kossuth Lajos utcai homlokzata 68,30 m, oldalhomlokzata 62,45 m hosszú. A négy szárny 1301 négyzetméter nagyságú udvart zár közre, frontja - ahol az irodák is találhatóak - kettős teremsorú, másik három szárnya az udvar felől körbe futó zárt folyosóról közelíthető meg. Különösen jól sikerült előcsarnoka, melyet Brassai Sámuelnek és Berde Mózesnek a szobra díszít. Az előbbi a kollégium leghíresebb tanára, az utolsó erdélyi polihisztor volt, az utóbbi nagy vagyont hagyott az egyházra, amely lehetővé tette a kollégiumépület felépítését is. Az előcsarnokból díszlépcső vezet fel az első emeletre, ahol a karzatos díszterem található. Az intézet átadásakor a földszinten a négyosztós igazgatói lakáson és irodán kívül a tanári szoba, a karzatos tornaterem, s két 3-3 szobás bérlakás volt a tantermeken kívül. Az első emeleten a tantermek többsége valamint a 400-500 helyes karzatos díszterem (amfiteátrum), két szertár, a papnevelde két tanterme és az 50000 kötetes tanári könyvtár helyiségei, a második emeleten 2 felügyelő tanári lakás, 7 hálóterem, 2 dolgozószoba, zeneterem, rajzterem, a kisebb területű harmadik emeleten pedig hálóterem és egy felügyelő tanári lakás helyezkedett el. Az alagsorban alakították ki a konviktust: étkező és gazdasági helyiségeket. Az épület modernségét fokozta a víz- és gázvezeték, valamint az akkoriban újszerű központi fűtés.¹⁵ Ebben a városi viszonylatban akkor nemcsak legmodernebb, de legnagyobb iskolaépületben kényelmesen elfért a 400 tanuló, 20 teológus és közel 30 tanerő. A 200 személyes internátusba többnyire 10-20 egyetemi hallgatót is felvettek.

Az új kollégium egyben az unitárius egyház központi irodáinak is helyet nyújtott. Itt alakították ki püspöki fogadószobát, tanácsstermet, majd másjellegű néhány irodát. A díszteremben, melyet 7 egyházi és 8 világi jeles unitárius férfi domborműve díszített, tartották a népesebb értekezleteket. Idővel minden fontos unitárius intézménynek, társulatnak ide tevődött át a központja. Az Unitárius Egyetemes Lelkéször, az 1885-ben Boros György kezdeményezésére megalakult Dávid Ferenc Egylet és 1887-ben megindított folyóirata, az Unitárius Közlöny, továbbá az 1921-ben létrehozott Unitárius Irodalmi Társaság és nagymúltú lapja, a Keresztény Magvető mind ez épületben székel. A díszte-

remben tartja több egyesület, társulat felolvasó gyűléseit. Így például a Márki Sándor vezetésével 1897-től működő Kolozsvári Tanári Kör, több időszakon át az Erdélyi Irodalmi Társaság is. Ennek a Mátyás-szobor leleplezését megelőző itteni ünnepségen felolvasott Jókai is. A korszerű tornatermet délutánonként a KAC, a híres 1883-ban alapított Kolozsvári Athletikai Club bérli, melynek tagjai - egyetemi tanárok és hallgatók, főurak és polgárok - együtt vívtak, gyalogoltak, futottak, bicikliztek és korcsolyáztak. Híresek voltak a KAC-bálok is. E tornatermet és épületet tekintette székhelyének a KKASE, a Kolozsvári Kereskedők Athlétikai Sport Egylete, mely bicikli, box-, torna-, pinpong és síszakosztályokkal működött.

Az iskola és unitárius teológia (1915-től Unitárius Teológiai Akadémia) történetét hűen tükrözik az évente kiadott értesítők. Az egyre bővülő tanári kar számos tagja erdélyi, sőt országos hírnévre tett szert, egyetemi katedrara jutott. Többségük kezdő tanár korában, mint internátusi felügyelő, néhány évig itt is lakott. Az igazgatói lakásban az épület átadása utántól 26 éven át Gál Kelemen, az iskola történetének krónikása, utána Borbély István kiváló irodalomtörténész - utóbb teológiai tanár, Gálffy Zsigmond klasszika-filológus, műfordító és Bodor András történész lakott.

Az 1948-as tanügyi reform után az épület nagy részét államosították, s benne állami fiú-középiskolát nyitottak. Ez sokáig a 7-es számot viseli, majd 1957-ben Brassai Sámuelről nevezik el. Ekkoriban a város egyik legjobb magyar tannyelvű fiúiskolája. 1977-től ipari, majd 1990-től újra elméleti jellegű líceum. 1962-től 1985-ig német nyelvű általános iskola és óvoda is volt az épületben, 1985-től a líceumi tagozaton román osztályok indítására kényszerítették az iskolát, ennek magyar jellegét csak 1990-ben sikerült visszaállítani. A Brassai esti tagozata a legnagyobb Kolozsváron: a 80-as évek végén, 90-es évek elején négy magyar és hat román párhuzamos osztállyal működött. Az iskola tanulóinak több mint fele estis volt. Ekkoriban 60-nál több osztályba 2500 diák jár, s 100 tanerő oktatja őket. Ez az óriási diáklétszám az épület átlagának és a felszerelésnek a rohamos romlását okozza.

Az épületből 1975-ben kiköltözött az Akadémiai Könyvtár részlege, mely a volt Unitárius kollégiumi könyvtárat ölelte fel. A Farkas utcai (ma Kogălniceanu u.) modern épületében egyesítették a régi református és katolikus tanintézetek könyvtáraival. Helyére a Tanügyi Dolgozók Háza és a Tanügyi Szakszervezet költözött. Továbbra is itt működik az Unitárius Egyház központja, a teológusoknak már csak a bentlakása és tanulótermei vannak itt, mert a teológia mint intézet 1948-ban beolvadt az Egyetemi Fokú Egységes Protestáns Teológiai Intézetbe.

(Folytatjuk.)

KOLCSÁR SÁNDORNÉ

LELKÉSZFELESÉGEK TEENDŐJE AZ EGYHÁZKÖZSÉG ÉLETÉBEN

Báró Józsefnétől arra kaptam megbízást, hogy ezzel a címmel tartsak előadást. Nem szándékom, hogy tudományos értekezést tartsak, hanem tapasztalataim alapján mondjam el mindazt, amit 40 év alatt magamban felgyűjtöttem.

Amikor választottam, világos volt előttem, hogy sorsomat a Ruth könyvében foglaltak kell irányítsák: "ahová te mégy, oda megyek és ahol te megszállsz, ott szállok meg, néped az én népem és Istened az én Istenem. Ahol te meghalsz ott halok meg, ott temessenek el engem is. Úgy tegyen velem az Úr akármit, hogy csak a halál választ el engem tőled." (1, 16-17). A fenti szavak egy életprogramot is jelentettek: jóban-rosszban mindig együtt. Együtt az örömben, együtt a bánatban, holtomig avagy holtáig. Együtt hitvestársammal, együtt gyülekezetünk népével.

Amikor beléptem férjem mellett a gyülekezet életébe, tudtam, hogy annak a közösségnek tagjaként úgy kell tennem, hogy számomra mindenki fontos, egyformán fontos, és senki sem kiválasztott, elsőbb, mint a másik. A gyülekezet az egyenlők közössége!

Kántor-tanító családban nőttem fel. Gyermekkoromtól összenőttem a templommal s e nélkül el nem tudtam képzelni az életemet. Tanítónőként, akkor, amikor tiltották a tanügyieknek a templomjárást, rendszeresen ott voltam a gyülekezetben. 1958-ban hatósági rendelkezéssel eltiltottak a tanítástól s csak 7 év után kezdhettem újra szolgálni. Visszavételemkor a kérdések között szerepelt az is, hogy fogok-e templomba járni. Igennel válaszoltam; a személyzetis meglepetésemre azt válaszolta: helyes! A papnénak ott van a helye a templomban. Valóban, ha ezt egy hithű kommunista is megértette, természetes kell legyen, mert a gyülekezet is elvárja, hogy a lelkész hitvestársa ott legyen a gyülekezetben.

A papné gondjai között ott van a templom diszítésének a kötelezettsége. Nem mindegy, hogy az úrasztalon miként vannak elhelyezve a virágok. Ki kell terjedjen a figyelme a templomi kézimunkák tisztaságára is.

A lelkészfeleség részt kell vegyen az egyházközségi nőegylet tevékenységében. Hogyan várhatná el más nőtől a tevékenységet, ha ő maga kerüli azt. A kommunista időkben a szervezett egyleti tevékenység szünetelt, de akkor is megvolt a lehetősége annak, hogy asszonyaink különböző alkalmakkor jelezzék, hogy dolgozni, tenni akarnak. (Ünnepélyek, vendégfogadások stb.) Ahol működik dalárda, vegyeskar, jó, ha a papné ott van az éneklők között, ha jó zenei hallása van.

A más felekezetű papnékkal legyen a lelkész felesége jó barátságban; ünnepi rendezvényeiken legyen jelen, hitvесе mellett. Fontos az, hogy híveink látva ezt, keressék az együttműködést.